

СӨЙЛЕМНІҢ АЙТЫЛУ МАҚСАТЫНА ҚАРАЙ ТҮРЛЕРІ

Миралиева Диана Нұрмуханқызы

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті
Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 2-курс студенті

Анарбекова Гулжан Азизқызы

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті
Өзбек тілі кафедрасының оқытушысы

АННОТАЦИЯ

Мақалада сөйлемнің өзіндік ерекшеліктері айтылу мақсатына қарай өзіндік түрлері жайында мәліметтер беріледі

***Кілт сөздер:** Сөйлем, сұраулы сөйлем, хабарлы сөйлем, бұйрықты сөйлем, лепті сөйлем.*

ABSTRACT

The article provides information about the specific features of the sentence depending on the purpose of the speech

***Key words:** Sentence, interrogative sentence, informative sentence, imperative sentence, exclamatory sentence.*

Сөйлем – тілдің грамматикалық заңдылығы негізінде қалыптасқан синтаксистік бірлік, адамдардың қарым-қатынас жасауы үшін жұмсалатын тілдік категория. Сөйлем сөзден, сөз тіркесінен өзіндік коммуникативтік қасиетімен ерекшеленеді. Сөздер мен сөз тіркестері сөйлем құраудың материалы, оның құрамдас бөлшегі болып табылады. Сөйлем предикаттық қатынасты, модальдылықты, біршама аяқталған ойды білдіреді және оның

айтылу интонациясы болады. Предикативтілік сөйлемнің барлығына тән, ал модальдылық әр сөйлемде түрліше көрініс табады, айтушының қатынасын білдіреді. Модальдылық лексикалық және грамматикалық тәсілдер арқылы жүзеге асады, объективті және субъективті болып бөлінеді. Ал интонация сөйлем мүшелеріне қатысты көрініс тауып, ішкі элементтерге сай құбылып отырады. Сөйлемнің мағыналық, құрылымдық ерекшелігін білдіреді. Интонацияның құбылуына сөздердің орын тәртібі, демеуліктер, модаль сөздер, одағайлар, қыстырмалар, қаратпалар, т.б. себеп болады. Жақ категориясы да сөйлемнің негізгі арқауы саналады. Сөйлемнің құрамы, құрылысы, мағынасы әр түрлі келеді.

Хабарлы сөйлемнің негізгі грамматикалық белгілері:

Баяндауыштары негізінен ашық рай формалы етістіктен (немесе осы формаға сипаттас жұмсалатын есімдерден) жасалады. Өзіне тән интонациясы болады. Хабарлы сөйлемдер баяу әуенмен айтылады. Жалаң сөйлемдер бірте-бірте қайырылса, жайылма сөйлемдерде дабы сөйлемнің соңында бәсеңдей түседі. Мысалы, *Түн жым-жырт. Жел де жоқ. Бірақ сәл ғана білінген салқын бар.* сөйлесінің мазмұны әр түрлі болғандықтан, олардың мазмұны сөйлемге қатысқан сөздердің, мүшелердің, әсіресе, баяндауыштардың мағыналық, тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты болып келеді.

Сұраулы сөйлем деп біреу я бірдеме жайында білу мақсатымен сұрай айтылған сөйлемді атаймыз.

Сұраулы сөйлем соңына сұрау белгісі қойылады.

Сұраулы сөйлемнің жасалу

Сұраулы сөйлемнің жасалуы:

1. сұраулы сөйлемдер сұрау есімдігі қатысуы арқылы айтылады;
2. сұраулық мағына **ма (ме), ба (бе), па (пе)** және **ше** деген сұраулық шылаулардың қатысуы арқылы да білдіріледі;

3. сұраулық мағына кейде **ғой**, **-ау шылаулары** мен **болар**, **шығар**, **қайтеді** деген көмекші сөздердің және **ә** деген **одағайдың** қатысуы арқылы беріледі;

4. сұраулық мағына сұрау дауыс ырғағының өзі арқылы да беріледі.

Лепті сөйлем деп ерекше көңіл күйіне, сезімге байланысты (*қуану, ренжу, таңдану, аяу, бұйыру* және т. б.) айтылған ойды білдіретін сөйлемді дейміз. Лепті сөйлем ішіндегі сөздер түгелімен (әсіресе баяндауышы) көтеріңкі дауыспен айтылады. Лепті сөйлем соңынан леп белгісі қойылады. Лепті сөйлем ішінде сұраулық мәнді сөздер де аралас келуі мүмкін. Мұндайда сөйлем соңында леп белгісі мен сұрау белгісі қатар қойылады. Егер сұрау мағынасы басым айтылса я сұрау мәнді сөздер бұрын айтылса, сұраулық бұрын (!?) қойылады, леп мағынасы басым айтылса я леп мәнді сөздер бұрын айтылса, лептік бұрын (!?) қойылады.

Бұйрықты сөйлем - қимыл-әрекетке итермелу мақсатында айтылған сөйлем. Бұйрықты сөйлем көбінесе ауызекі тілге тән. Бұйрық мағынасы әр түрлі реңкте білдіріледі: егер бұйыру қатал талап мағынасында жұмсалса, дауыс көтеріңкі айтылады, ал өтініш, тілек мағынасында айтылса, бәсең айтылады. Бұйрықты сөйлемдердің баяндауыштары етістіктің бұйрық және қалау райлары арқылы жасалады: